

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2–32.09

СВІТЛАНА ЛЕНСЬКА
(Полтава)

МАЙСТЕРНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ДЕТАЛІ В ОПОВІДАННЯХ Ю.МУШКЕТИКА

Ключові слова: деталь, образ, морально-етичні проблеми, сатира.

Українська проза другої половини ХХ століття характеризується тематичним розмаїттям, надзвичайним образним багатством і художньою довершеністю, проте розвиток її малих форм залишається актуальною науковою проблемою. Творчість Ю.Мушкетика, лауреата Шевченківської і Державної премії СРСР, Героя України, є однією з найбільш яскравих сторінок у сучасному вітчизняному красному письменстві. Автор численних збірок оповідань історичної й сучасної тематики, низки романів і повістей, Ю.Мушкетик репрезентує розвиток реалістичних традицій української літератури. Його твори позначені психологічною глибиною, масштабністю соціально-історичних узагальнень, гуманістичним пафосом і високохудожньою майстерністю.

Художній світ Ю.Мушкетика став предметом наукового осмислення в дисертаційному дослідженні Н.Горбач «Історична проза Ю.Мушкетика» (Запоріжжя, 2002) [1]. Проте поза увагою дослідників залишається стильова своєрідність малої прози митця, його місце і значення в контексті «шістдесятництва» та літературного процесу останніх десятиліть ХХ – початку ХХІ століття. Незважаючи на глибокі аналітичні спостереження над природою художнього слова у творах Ю.Мушкетика, здійснені В.Дончиком, М.Жулинським та іншими літературознавцями, багато аспектів залишаються актуальними для подальших досліджень.

Метою цієї розвідки є з'ясування специфіки художньої деталі на матеріалі оповідань Ю.Мушкетика «Солодке життя Оникія Зайця», «Суд» і «По колоски», вміщених у збірці «Селена» (1989).

Однією з центральних проблем творчості Ю.Мушкетика є пізнання глибинних онтологічних ознак українського менталітету. Він намагається виявити їх у поворотних моментах у житті окремої людини або на крутих віражах історії. Людина в художньому світі Ю.Мушкетика живе в певному соціально-історичному середовищі, її вчинки детерміновані зовнішніми чинниками, що дозволяє дослідникам розглядати письменника як продовжувача реалістичних традицій. Розглядувані оповідання були написані на початку так званої «перебудови», коли почалося активне переосмислення історичної доби тоталітаризму та його наслідків.

Оповідання «Суд» сам письменник вважає одним із кращих. Через образ Ганни Розсохи, жінки-трудівниці, яка все життя віддала невдячній праці

в колгоспі, Мушкетіку вдається психологічно глибоко і достовірно розкрити трагедію селянства в радянську добу. Безправ'я, щоденне приниження особистості й невдячність недалекого і бездушного керівництва – це підсумок многотрудного шляху головної героїні твору. Сюжет оповідання нескладний: під час судового засідання, де літню хвору жінку судять за неробство, вона пригадує все своє життя, а після проголошення вироку помирає. Назва оповідання має подвійний смисл: формально судять Ганну, замість того, щоб визнати її непрацездатною, примушують працювати далі. Але глибший, істинний сенс заголовка – це суд над бездушною сталінсько-брежнєвською державно-бюрократичною системою, яка поглимилася над тими, хто віддав усе життя задля її процвітання.

Як відомо, художня деталь – це «різновид художнього образу, яскрава подробиця, частина цілого твору, що надає йому особливої переконливості, робить його семантично вагомішим, змістовнішим» [2, с.271]. Письменник глибоко розкриває характер головної героїні через низку портретних (чудовий голос, любов до чистоти і краси), психологічних деталей: «Вона перемогла гарячу хвилю болю й ще гарячіші образи, вона ще й зараз не могла повірити, що це її, Ганну Розсоху, завдано до суду, та ще й за віщо – за неробство! А вона в роботі з дитинства. Не любила безділля, любила роботу всяку, і переробила її гибіль – домашньої і колгоспної» [3, с.245]. Психологічні деталі підсилюються невластивою прямою мовою, вживанням розмовної лексики («гибіль» у значенні «багато»), повтором слів «робота» і «любила». Довішливо-відвертий стиль оповіді скорочує дистанцію між читачем й оповідачем.

Локальний конфлікт між Ганною і головою колгоспу Устимом Рукавицею поступово переходить у суспільно значущий – між чесною простою людиною і бездушною владою, репрезентованою сільськими бюрократами Рукавицею і Шилом, а також неправим судом, що визнав таки Ганну винною. Ретроспективна композиція оповіді дозволяє читачеві заглибитися в реалії життя першої половини ХХ століття і переконатися в існуванні системи подвійних стандартів, коли декларуються турбота про просту людину і прагнення до загального щастя, а насправді відбувається цілеспрямоване знищення людської особистості, безгосподарність, що перетворює людську працю в ніщо. Виразним свідченням цього є кінцівка твору: «А ще через рік розорали глибинними плугами луг, випрямили, загнали в руду торф'яну канаву Білу Багачку й посіяли на тому лузі... бур'ян. Ніщо інше рости там не могло. /.../ Тільки хата лишилася з забитими навхрест дошками дверима і вікнами, а за хатою жовтий щит з розмитим дощами написом: «Сделаем Белую Багачку краем изобилия»...» [3, с.256].

Фінальна картина здичавіння і пустки різко контрастує з початковим пейзажем: «Вона якось зізналася Омелькові, що виходила не стільки за нього, як за його обійстя» [3, с.247]. Автор з любов'ю й захопленням змальовує красу навколишнього роздолля, що зворушило душу Ганни, і вона вийшла за вдівця Розсоху «на двох дітей». У неї народилися ще двоє. Ю.Мушкетик торкається і трагічної теми голодомору: «...але далі наступив тридцять третій, у якому померла з голоду Оленка, Ганна билася, як чайка об кригу, рятуючи інших дітей; молода в жорнах, захованих од злого ока в свинячий цебер, кору і ячмінний послід, і покришене дрібно кукурудзяне стебло, вишукувала по пагінчиках повесні в лісі під прілим листям торішні ліщини»

горіхи, варила з молодим часником і цибулею лободу і рогіз і ділила те поміж усіма порівну» [3, с.246]. Духовна краса жінки підкреслюється деталлю, що вона ніколи не ділила дітей на своїх і пасинків.

Великим горем і тяжкими випробуваннями було позначене лихоліття війни. Загинули сини, Данило і наймолодший, Микита, пропав безвісти чоловік Омелько, але жінка не вірила в їхню смерть і продовжувала чекати.

Починаючи від роману А.Головка «Бур'ян», усупереч вимогам і канонам соцреалізму, в українському письменстві, і материковому, і в діаспорі, неодноразово негативно змальовувалися представники влади («Вир» Г.Тютюнника, «Самосуд» А.Дімарова, «Жовтий князь» В.Барки та ін.). Важливою морально-етичною деталлю в оповіданні «Суд» є те, що призвідником смерті Ганни стає її односелець, голова колгоспу Устим Рукавиця зі своїм поплічником фінагентом Йосипом Шилом. У тяжкому 1944 році вони відібрали в жінки корову, яку вона вберегла навіть від фашистів: «...пізніше вона довідалася, що її коровою вони виконали план м'ясопоставки по селу та колгоспу» [3, с.249], а потім підло обманули її з позикою: «...сказав, щоб вона підписалася на триста карбованців. Ганна розписалася, де той вказав пальцем, і вони пішли. А потім виявилось, що розписалася вона на тисячу триста» [3, с.250]. Отже, представники влади на селі діють, як звичайні грабіжники і шахраї. Письменник підкреслює безвихідь становища колгоспниці портретними деталями: вона стояла боса, самотня, перед вісьмома здоровими чоловіками, «в чорній, перешитій із запаски, спідниці» та «накинутій на плечі кухвайці» [3, с.250]. Остаточо «щось мовби надломилося в Ганні», коли Шило відібрав у неї з великими труднощами вигодуване порося. Ю.Мушкетик підкреслює антилюдське ставлення влади до особистості такою деталлю: жінка скаржилася і голові колгоспу, і голові сільради, писала в район і в область, усе даремно. Лише з військкомату, а потім з виконкому відповіли, що «підсвинка забрано неправильно», але ні компенсації, ні пільг Ганна не добила.

Ницість Рукавиці розкривається і в сюжетній ситуації, коли він брехливо називає Грицька Розсоху іноземним шпигуном. Репресії як сумнозвісні реалії тоталітарного періоду, згадка про «забраних» учителя-орденоносця і директора школи є ще однією соціально-історичною деталлю, що увиразнює і доповнює зображення дійсності до- і післявоєнного часу.

Померла Ганна від серцевого нападу, який мучив її впродовж усього судового засідання, але насправді – від несправедливості. Її довідки про здоров'я не взяли до уваги, свідчення жінок-колгоспниць ніхто не слухав, а Шило і Рукавиця після суду смачно обідали в пивній і сміялися. Зневага й образа обірвали життя головної героїні – «неначе підбита птаха, вимахнула руками й опустилася на підлогу» [3, с.255].

Протиставлення простих людей бездушній і жорстокій бюрократичній машині продовжене і в оповіданні «По колоски», присвяченому художньому зображенню голоду 1947 року. Письменник слушно підкреслює, що найжорстокішими визискувачами є не чужі зайди, а свої. Якщо в попередньому творі Ю.Мушкетик розкриває звиродніння Рукавиці, зумовлене владою над людьми, то каліцтво маленької Надійки, яка вкрала кілька колосків жита, зумовлене сліпою жорстокістю Царика, об'їждчика, котрий ловив нещасних голодних дітей і відбирав хліб. «Лишилася вона німою і, як казали в селі, потраченою. Все сидить на призьбі, водить руками, ні на кого не дивиться

– боїться людського погляду – і час від часу щудиться, неначе від холоду. Може, вона тими руками щось відводить від себе, а може, все ще збирає колоски, які не дозбирала того лихого, сорок сьомого року» [3, с.263]. Гірка доля маленької дівчинки, що була «як тихе літо», зумовлена не стільки лихими зовнішніми обставинами (війна, голод), як жорстокістю людей, позбавлених співчуття, доброти.

Об'єктом художнього осмислення в оповіданні «Солодке життя Оникія Зайця» стає період «застійних» брежнєвських часів. Анекдотична ситуація, подібна до гоголівського «Ревізора», коли одного приймають за іншого, розгортається під час партнаради: «...до делегації Оникій потрапив зовсім випадково, їхати мав його однофамілець, Олексій Заєць, також телятник, ... але він раптово захворів, іншого ніколи було шукати, а потрібен був саме телятник» [3, с.231]. Письменник майстерно використовує засіб контрасту, щоб сатирично змалювати реалії колгоспного життя: якщо Олексій працює на кращому відділку, то Оникій – «відгодівельний пункт у колишньому старому корівнику, корми ... возить чалою кобилкою, ... пиряє зелену масу в жолоби вилами. /.../ А весною і в сухе поліття він пасе телят в лісі, бо пастівники всі порозорювали й позасівали їх кукурудзою. /.../ Правда, придумали припинати їх на паколах понад шляхом. Всенький день стоїть теля під палючим сонцем, напувають його двічі на день, траву під ногами витолочить, виб'є до чорного тирла... Стане таке теля при асфальті, засвітить ребрами, шофери сахаються...» [3, с.231]. Побут номенклатури, умови праці й відпочинку контрастують із життям простої людини. Заєць вирішує не втратити шанс вибитися в люди.

Потрапивши серед начальство, Оникій не розгубився: зумів підібратися до Самого, згодився виступати на активі. Психологічні деталі під час виступу Оникія розкривають його неглибоку натуру, бажання вискочити із життєвих «низів» шляхом відвертого низькопоклонства і лестошів: «Коли вийшов на трибуну, в душі був спокійний, вдав же безмежне хвилювання, якось конвульсивно зіжмакав папірець з віддрукованим текстом, витиснув дві великі сльозини й отакі слова...» [3, с.237].

Після пам'ятної наради будні Оникія не змінювалися, аж доки не приїхали знімати про нього кіно. Заздрість голови колгоспу Сави Барсука, його прагнення «поставити на місце» Зайця змінилися на роздратування. Подвійні стандарти, прийняті в суспільстві, розкриваються, коли перед приїздом знімальної групи Оникію передали кращих телят, зробили ремонт у телятнику, привезли меблі з магазину в нову хату з умовою забрати, коли кіношники поїдуть. Проте після їхнього від'їзду все те добро залишилось у Зайця.

З того часу між головою колгоспу й Оникієм установилися паритетні стосунки: Заєць вибивав для села техніку і будматеріали, натомість Барсук створював йому умови для хорошої роботи, дав помічника.

Фальшивість стосунків у суспільстві простакуватому Зайцю довелося відчути під час наради з обговорення книжки Олександра Олександровича (у 1970-ті роки так обговорювалися автобіографічні книги Л.Брежнєва): «Один за одним піднімалися на трибуну оратори, всі вельми поважні: міністри, академіки, письменники, й казали, що такої книжки ще не знав світ, написана вона, як найкраща пісня, й мудрість її надзвичайна, мудрістю вона переверщує книги усіх часів і всіх авторів. Оратори читали з папірців, зде-

більшого в зал не дивилися» [3, с.241]. У цьому уривку іронія переплітається з гіперболою, що створює сатиричний ефект, яким розкривається сутність тоталітарної системи. Головний персонаж органічно вписується у світ підлабузництва: «В обідню перерву в Оникія взяло інтерв'ю радіо, він сказав, що знав у житті дві книги, одну з дитинства – «Кобзар», і другу ось цю» [3, с.242]. Зіставлення великого начальника з Шевченком також є засобом сатиричного викриття.

Отже, в оповіданнях Ю.Мушкетика на сучасну тематику за допомогою виразних портретних, психологічних і мовленнєвих деталей розкриваються важливі морально-етичні і філософські проблеми: ставлення держави до людини-трудівника, проблема совісті, любові до рідної землі, самовідданої праці, сенсу життя особистості. Творчість визначного письменника посідає одне з чільних місць в українській літературі другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач Н. Исторична проза Ю. Мушкетика [Електронний ресурс] / Н. Горбач. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/3908.html>
2. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : Академія, 2007. – Т. 1. – 607 с.
3. *Мушкетик Ю.* Селена. Повісті та оповідання / Ю. Мушкетик. – К. : Рад. письменник, 1989. – 364 с.

СВЕТЛАНА ЛЕНСКАЯ

МАСТЕРСТВО ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕТАЛИ В РАССКАЗАХ Ю.МУШКЕТИКА

Статья посвящена рассмотрению специфики художественной детали в рассказах Ю.Мушкетика как способу раскрытия нравственных, философских и общественно важных проблем.

Ключевые слова: деталь, образ, морально-этические проблемы, сатира.

SVITLANA LENSKA

MASTERY OF THE ARTISTIC DETAIL IN THE STORIES BY Y.MUSHKETIK

The article is devoted to the consideration of the artistic detail specificity in the stories of Yu.Mushketyk as to the mean of moral and ethical problems opening, philosophical and publicly meaningful problems.

Key words: detail, image, moral and ethical problems, satire.

Одержано 25.05.2010 р., рекомендовано до друку 30.08.2010 р.